

СВЯТЕ ПИСЬМО В ПОВЧАННЯХ ФЕОДОСІЯ ПЕЧЕРСЬКОГО

У статті простежується використання Святого Письма у повчаннях Феодосія Печерського для створення аскетичного ідеалу, який автор утверджує, як і його попередник Теодор Студит. Твори проповідника служили утвердженню авторитету Святого Письма. Автор статті на основі зіставлень повчань Феодосія Печерського і Кирила Туровського відзначає їх відмінності.

Ключові слова: Святе Письмо, аскетичний ідеал, повчання, концепт.

Ігумен Києво-Печерського монастиря Феодосій Печерський у “Повчаннях ПРП. Феодосія Печерського на велику чотиридесятницю” апелює до Святого Письма через посередництво творів Теодора Студита. Прийняття Феодосієм Печерським Студитського статуту зумовило появу повчань до мирян і братії як виконання обов’язку ігумена. Навіть від’їжджаючи надовго, він залишав підготовлені послання для того, аби ввірені йому християни постійно відчували його підтримку як духовного наставника. Дослідники творів Феодосія (О.Творогов, В.Чаговець, В.Склярчук, І.Єрьомін, М.Гудзій, І.Ісиченко) наголошують на образі ігумена як ідеалу аскета, який сприйняв і відтворив досвід попередніх подвижників.

Феодосій Печерський, слідом за своїм попередником, утверджує аскетичний ідеал християнина, який відмовляється від світу і всього світського. Генезу християнського ідеалу можна простежити на рівні формул самозаперечення та самоприниження, які використовують проповідники, щоб підкреслити авторитет Святого Письма і/або віддати йому данину за традицією. У повчаннях на “Святу чотиридесятницю” Феодосія Печерського і Теодора Студита чітко простежуються шляхи його утвердження через концепти аскези, гріха і слідування божим заповідям.

Аскетизм обох авторів ґрунтується на розвитку сили заради досягнення власної євангельської досконалості, заради уподібнення Христу. Аскетична традиція Сходу загалом тісно пов’язана з ісихазмом як споглядальним молитовним станом, який досягається напруженою ментальною працею і відчуженням від світського простору буття. Лише такий шлях до Христа є єдино правильним, адже гарантує царство небесне і спасіння душі з одного боку, з іншого – наближає аскета до образу Ісуса Христа через жертву, яку потрібно принести. “Християнське життя є можливістю, яка подається людині, щоб вона знайшла через добровільну аскезу і благодать таїнств саму себе, своє

призначення, і щоб постійно ставала все більше Божим образом і осягнула “міру Христової слави” [2, с. 276-277].

Натомість втратою людини себе не лише в морально-етичному, а й в онтологічному сенсі є спокуса гріхом, слідування злу. Відкидаючи “пропозицію сопричастя з Богом” [2, с. 135], людина втрачає джерело свого існування, стає приреченою на смерть, адже позбавлена шансу на царство небесне і вічне життя, адже перестає бути образом і подобою Бога, який створив її. Гріх пов’язується з динамікою *жити / вмирати, бути / не бути*: “Неможливо жити без життя, але життя є можливим тільки завдяки участі в Бозі” [2, с. 136]. Саме від такого зла застерігає братію і мирян Феодосій Печерський. Проповідник звертає увагу на покарання за переступ (гріх), яке Бог посилає не задля страждання людини, не як кару, а як ліки, що допомагають оздоровитися і повернутися до нього, оскільки він є джерелом нашого “доброго існування” [2, с. 138].

Третім чинником утвердження авторитету Святого Письма для Феодосія є концепт слідування божим заповідям. Власне, названий концепт складає основу обов’язку християнина перед Богом. У контексті східної традиції давньоруський книжник розв’язує і проблему свободи вибору і примусу виконувати заповіді. Оскільки християнам через смерть Христа і спокутування ним гріхів людства дається право увійти в царство небесне, то вони самі і є носіями законів божих, тобто мають їх своєю внутрішньою суттю, так само, як образ і подобу Бога. З іншого боку – дотримання заповідей “не є питанням примусу, але питанням любові: оскільки люблю Бога, зберігаю заповіді” [2, с. 274]. Печерський дещо відходить від загальноприйнятого, так званого августинівського, погляду на дотримання заповідей – “люби, і роби, що хочеш”, натомість він погоджується з думкою про те, що разом із любов’ю людство отримує від Христа і свободу, тому слідування заповідям є виявом свободи: “Всі вірні, які переживають свої взаємини з Богом як “раби” чи “робітники”, ігнорують правдиву свободу. Тільки ті, які його переживають як “діти”, розуміють правдиву свободу, через те й називаються “вільними” [2, с. 276].

Завдання ж ченця-аскета – не просто прожити життя так, аби реалізувати повною мірою місію християнина, а посередництвом книг Святого Письма навчити інших, відкрити їм шлях до Бога через ісихію (мовчазну молитву) і щоденні вчинки (дотримання божих заповідей). Таким чином, образ ченця у творах давньоруського мислителя є ланкою між Богом і людьми, саме тому Печерський такий вимогливий у своїх порадах до братії, адже ченці мають відповідати покладеному на них обов’язку – бути вчителями і проповідниками віри, а також подавати приклад для наслідування, подібно до пророків, апостолів, мучеників,

які страждали, терпіли знущання і нерозуміння, але не зрікалися віри Христової, і за те було їм дароване царство небесне.

Твором, у якому поєднано всі використовувані Феодосієм концепти для утвердження авторитету Святого Письма, є повчання “Про карі Божії”. Проблему гріха проповідник розглядає в антитетичному контексті добра і зла, Бога і диявола: “Богъ бо не хоцеть зла человѣкомъ, но блага, а діаволь радується всему злому, творимому въ человѣцѣхъ: искони бо той есть врагъ намъ, хоцеть убійства и кровопролитья, подвизаа свары и убійства, и зависти, и братоненавидѣнія, и на клеветы” [1, с. 83]. Людинолюбний Бог завжди дає шанс для усвідомлення і виправлення помилок, адже схильність людини до гріха є глибоко закоріненою у людській природі, і навіть священний обряд хрещення цього не змінює. Однак Печерський наголошує і на присутності гніву божого у випадку, коли люди не навертаються до нього “всѣмъ сердцемъ вашимъ, постомъ и плачемъ” [1, с. 83]: “Странѣ убо съгрѣшивши коею любо, казнить Бог смертю, или гладомъ, или наведеніємъ поганыхъ, или бездождіємъ, и инѣми различными казнами” [1, с. 83].

Осмишуючи тему гріха і спокути, проповідник моделює шлях для віруючого до Бога через дотримання божих заповідей, інакше людина втратить божественну природу і шанс на вічне життя у царстві небесному: “Будетьбо, рече, егда призовете мя и не послушаю васъ; възшуть мене зліи и не обрящуть; не восхотѣша бо, рече, путемъ моимъ ходити” [1, 84]. Носіями зразка для наслідування звичайним мирянам є ченці, які своїми чеснотами і смиренням показують шлях до порятунку через аскезу. Обравши шлях ісихії, вони покладають на себе і віронавчальну місію: “Любовію приплетемся Господеви, постомъ, рыданіємъ и слезами омывающе прегрѣшенія наша” [1, 84]. Феодосій переконаний, що лише від людини залежить вибір шляху – до Бога чи до смерті.

Такою позицією давньоруський проповідник продовжує східну традицію з часів Василя Великого про гріх, кару і спокуту через апеляцію до пророцтв Ісайї, Амоса, Малахії, Іоїля і притч Соломона. Однак, наслідування, на думку В. Чаговця, “може поширюватися на форму і на зміст, дух творів” [4, с. 97]. Навіть у творах візантійських проповідників зустрічаються цілі уривки текстів, взяті із книг Святого Письма, які, скріплені словами автора, створюють досить довершену мозаїчну картину, але “нерідко вони виявляються зайвими, служачи лише для поширення думки, а не для підтвердження її” [4, с. 97]. Наявність значної кількості запозичень із авторитетних джерел призвела до того, що авторська індивідуальність виявляється лише у виборі і

деяких незначних змінах у текстах першоджерел, що, як вважає В. Чаговець, не властиво творам Феодосія Печерського, а отже, цей текст повчання про божі кари йому не належить. Задекларований вище вплив на творчість давньоруського книжника Теодора Студита простежується на різних рівнях інших текстів проповідника, однак дає можливість оцінити і проаналізувати певні авторські інтенції у контексті Святого Письма у повчаннях “На Велику Чотиридесятницю”.

У повчанні “В середу третього тижня посту слово святого Феодосія на часах про терпіння і любов” підкреслюється: “И како азъ могу, грѣшный и недостойный рабъ вашъ, противникъ Богу быти, оному о мнѣ тако творящю?” [1, с. 92]. Проповідник стверджує, що діє за чіткою настановою, яку заповів Бог своїм послідовникам і якою керувалися найсвітліші уми християнства у своїх проповідях. Проповідник визнає над собою образ Єдиного Творця, Господа Бога, відзначаючи, що лише його бажання і воля керують світом.

Якщо провести паралелі між власне порадами Феодосія і Теодора, можна відзначити, що вони є фактично ідентичними в утвердженні посту як оновлення душі, у підтримці тих, хто його дотримується, у молінні й терпінні, у любові до Бога і його істин, у терпимості до ганьби, образ, приниження. На будь-яке невдоволення від пастви Феодосій, наслідуючи Теодора, зазначає: “Не азъ бо то глаголю, но они, свѣтила вселенныя вся, истиннии стлѣпы правыя вѣры, всадители, наставници всему доброму благоднравію, вожди истиннии и свѣтила негасущая” [1, с. 93].

Дотримуючись порад Теодора, Феодосій Печерський використовує ті ж цитати зі Святого Письма, наголошуючи на присутності Бога у всьому, що оточує людину, наводячи приклад Мойсея: “И не изведе ли насъ паки изъ Египта, отъ міра въ пустыню сію безводную, не рукою Моисевою, но благодатию Божією?” [1, с. 94]. Цитати, використані автором, служать основою для тлумачення і розуміння порад, що їх він дає мирянам і братії.

Ідея спасіння є кінцевою метою у житті християнина, “йдеться про життєве зростання людини, яке походить з дуже важливих ототожнень: людина = Божий образ = обожествлення = божественне життя = спасіння” [2, с. 263]. Настанова на спасіння у Феодосія, як і в Середньовіччі загалом, – критерій авторитету Святого Письма як єдиного шляху для його досягнення, адже Біблія є основним джерелом знань про Бога, а твори отців церкви і середньовічних проповідників, автори яких тяжіли до імперсональності, створювали відповідний екзегетичний контекст.

На відміну від Кирила Туровського, центром проповідницької місії якого є постать Ісуса Христа, через життя і страждання якого і свідчення про них проповідник утверджує авторитет Святого Письма, метою Феодосія Печерського є навчати братію життю в Богові і вберегти її від спокус світу. Через образ ченця-аскета давньоруський автор ретранслює основні складові життя християнина, що ґрунтується на текстах Святого Письма.

Якщо повчання виключно для мирян передбачає оперування словами пророків і апостолів, які закликають повірити і слідувати заповідям, то вимоги у повчаннях до ченців є значно вищими – вони повинні наслідувати і спосіб життя пророків і мучеників. Феодосій у “Повчанні про терпіння і милостиню” закликає звернутися до прикладу тих, які добровільно постраждали за віру Христову, прийнявши різноманітні знущання, але вони не зрікались своєї віри, просили у Бога сили. Така позиція проповідника суголосна повчанню “На згадку про сорок святих мучеників” Теодора Студита, який у день їхнього вшанування звертається до братії із настановою зважитися на подібний подвиг, гідний подвижника, як і святі мученики, які “перемогли невидимого ворога-диявола в немочі своєї плоті, завершивши світлий та славний подвиг, і прославившись у цілому світі так, що всі християнські уста величають і прославляють їх” [3, с. 135].

Виникає питання про співмірність слави з аскезою як відмовою від усього, приналежного світу. Для Кирила Туровського ченці-аскети – ідеальні приклади для наслідування, вони апріорі володіють усіма чеснотами християнина, “сподобилися вінця вічної слави” і гідні славити Бога на землі як кращі представники людства. Феодосій бачить своїх підопічних лише на шляху до досконалості, для них існує небезпека спокуси, вони ще повинні усвідомити, що слава і честь подвижника належить Богу, як і він сам, адже з милості божої обрав шлях смирення. У цьому полягає суттєва відмінність у використанні стилістичного інструментарію і формуванні ієрархічної моделі авторитету Святого Письма двох давньоруських авторів, перший із яких тяжіє до методу Іоанна Златоустого, інший – Теодора Студита.

Аскетизм і духовна праця над собою є для Феодосія первинним чинником утвердження Святого Письма, оскільки істини, викладені в ньому, можуть реалізуватися лише за умови, якщо хтось реальний (наразі йдеться про ченців, до яких звертається проповідник) повторить подвиг смирення і жертвовності Ісуса Христа і його послідовників. Тому Печерський є дуже вимогливим і безкомпромісним у ставленні до підпорядкованої йому братії. В якості аргументів на користь шляху смирення як єдино справжнього, автор повчання використовує слова Христа, який поділяє людей на тих, які трудилися в молитвах і

перебуватимуть серед “благих”, і “лінивих і безчинних”, “объщници будете мукамъ безконечнымъ” [1, с. 97], оскільки вони не слухалися “пророкъ и опостоль, и святые ми Евангеліи, позывающа въ царство небесное” [1, с. 97].

Складові авторитету – дотримання заповідей і аскеза, які ґрунтуються на вірі в Бога і страху перед ним, – для Феодосія є фундаментом нової церкви Христової, яку він як наставник будує через свої повчання. Позначені значним впливом уставного і гомілетичного письма, твори давньоруського автора можуть претендувати на певний рівень оригінальності у контексті наявності в літературі Київської Русі ораторського-проповідницьких текстів, заснованих на буквальному розумінні книг Святого Письма.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Левицький Ярослав*, о. Перші українські проповідники і їх твори. – 2-е вид. – Рим, 1973. – 188 с.
2. *Спітеріс Я.* Спасіння і гріх у східній традиції / Пер. з італ. О. В. Парасюка, ЧСВВ. – Жовква: Місіонер, 2009. – 288 с.
3. *Студит Теодор.* Поучення / Пер. з рос. Г. Теодорович. – Львів: Свічадо, 2005. – 228 с.
4. *Чаговец В. А.* Преподобный Феодосий Печерский, его жизнь и сочинения. – Киев, 1901. – 170 с.
5. *Discourses of Authority in Medieval and Renaissance Literature / Ed. by K. Brownlee and W. Stephens.* – Hanover and London, 1989. – 300 p.

АННОТАЦИЯ

В статье прослеживается использование Священного Писания в поучениях Феодосия Печерского для создания аскетического идеала, который автор утверждает, как и его предшественник Фёдор Студит. Произведения проповедника служили утверждению авторитета Священного Писания. Автор статьи на основе сопоставления поучений Феодосия Печерского и Кирилла Туровского указывает на их отличие.

Ключевые слова: Священное Писание, аскетический идеал, поучение, концепт.

Summary

In the article the authority of the Scripture in the Theodosius Pechersky's teachings are shown through the ascetic ideal, which the author derives from Theodore Studite, at the level of content and form. The product of a preacher is an example of authority in the context of the appearance of an original literary tradition, one aspect of which is the Ukrainian monk.

Key words: Scripture, the ascetic ideal, the concept.